

EL MONESTIR DE SANTA MARIA DE GERRI

(Pallars Sobirà)

DURANT L'EDAT MITJANA

La institució monacal fou la tercera de les superestructures que donaren forma a la societat altomedieval; les altres dues foren les institucions polítiques i eclesiàstiques seculares. A part de la tasca evangelitzadora i l'excepcional importància que va tenir en la reorganització eclesiàstica, la seva obra fou fecunda en la vida econòmica i social del país, ja que al voltant dels monestirs s'hi aglutinarien un seguit d'activitats i iniciatives comercials.

Concretament sabem que el monestir de Gerri va ser el centre religiós més important del comtat de Pallars —així com Alaó, Lavaix, Ovarra i Taberna ho foren per a la Ribagorça— i és una fita interessant per a conèixer l'entorn pallarès, enclavat com es troba en una zona perifèrica, arcaïtzant i tancada.

Per la continuïtat i envergadura de la institució monàstica a casa nostra, aquesta és la que ha conservat millor els testimonis històrics. I aquest aspecte és especialment interessant per a les comarques de les quals hom ho desconeix gairebé tot, essent en molts casos els arxius monàstics les úniques fonts d'informació per als períodes més reculats.

En el moment de la fundació hom aportava uns determinats béns que constituïen el nucli patrimonial originari, que posteriorment hom intentaria créixer amb noves roturacions, compres, donacions i canvis.

La vida d'un monestir no s'entén sense un patrimoni propi que li proporcionés els productes bàsics per a la subsistència dels membres de la comunitat. Aquests, en la seva majoria, no treballen la terra i per tant han de consumir els productes que altres obtindran per compte d'ells. D'aquí que la formació i l'explotació del patrimoni monàstic sigui un aspecte interessant de la història i l'evolució dels cenobis medievals.

Hem de distingir dos aspectes diferents quant a l'administració. En primer lloc el monestir era un gran propietari, però era també un senyor jurisdiccional; les rendes que obtenia procedien d'abdues funcions.

Com a *gran propietari* explotava les seves terres seguint el sistema tradicional: *directament*, el nucli central, del qual convé destacar el salí de Gerri, les pesqueries, els molins i les terres de la reserva senyorial (situat bàsicament entre el congost d'Erboló i el de Morrerres, zona coneguda encara avui amb el nom de ribera de Gerri). Aquestes possessions eren explotades mitjançant les joves (paraula derivada de jou) jornades de treball fetes amb animals, i les "operas" (jornades de treball agrícola que hom feia amb eines o manualment); aquestes darreres obligaven als homes de la vila de Gerri a treballar dos dies la setmana exclusivament per al monestir.

La resta del patrimoni era explotat *indirectament* mitjançant les tinences, masos, que hom gravava amb censos fixos o parciaris, a més de les prestacions de treball ja esmentades (joves, operas i altres tragines, etc). Els censos eren força elevats a Gerri i es van mantenir com a censos en espècie, de manera que la moneda va tenir-hi una incidència mínima fins al segle XIII. En

aquest moment el paper del comerç es faria més important, mercès en part a la fundació del mercat de Gerri (1221), i això és un senyal de l'agilització de la circulació monetària entre la població.

Al costat d'aquest sistema tradicional d'explotació perviuen altres modalitats més primitives; algunes d'elles traeixen una organització tribal interessant, però només es dona a les zones més apartades i constitueixen una excepció dins del conjunt.

Com a *senyor jurisdiccional* l'abat tenia diversos drets sobre els homes que habitaven els llocs de la seva senyoria; aquests drets es derivaven del privilegi d'immunitat que el comte Frèdol de Tolosa li havia concedit, com hem vist, en 849. Entre aquestes prerrogatives senyorials cal destacar-hi la imposició de taxes, la convocatòria de les armes i, finalment, l'administració de justícia, que era la més productiva de totes. En realitat, aquestes atribucions senyorials no eren sinó una nova forma d'explotació econòmica, basada no en l'aprofitament de la terra sinó en l'explotació dels homes.

A més d'això, el cenobi de Gerri tenia una participació directa i molt sucosa en els drets senyorials que els comtes del Pallars percebien per compte propi en tot el comtat.

En l'evolució històrica d'aquest monestir pallarès podem distingir-hi tres períodes diferents: 1) des de la fundació del cenobi, en els primers anys del segle IX, fins a finals del segle XI; 2) de finals del segle XI fins a finals del segle XIII, i 3) de finals del segle XIII fins al XV.

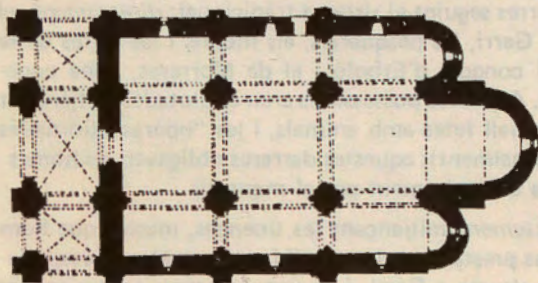
1) *Formació del patrimoni monàstic (s. IX-f. XI)*. Fundat pel prevere Espanell en el 807, ben aviat va obtenir, del comte i marquès de Tolosa Frèdol, la immunitat: els oficials comtals s'abs-tindrien d'exhigir-hi censos ni serveis ja que el comte posava els béns i els homes que hi habitaven sota la seva defensa i protecció (849).

Molt aviat també els monjos van obtenir del papa Joan XIII un privilegi (966) que posava el monestir sota la jurisdicció directa de la seu romana, l'eximnia de la jurisdicció episcopal i ordenava que cap potestat civil no hi intervingués.

Aquesta primera fase es caracteritzà per la protecció que li dispensaren els comtes de Tolosa, després els de Pallars-Ribagorça i finalment els de Pallars Sobirà. L'empenta econòmica de l'entitat religiosa es manifesta ja ben remarcable.

Caigut molt probablement en mans laiques i certament empobrit —les lluites armades i saqueigs protagonitzats pels dos comtes de Pallars durant el segle XI arribaren ben bé a les portes de Gerri— va quedar en una situació força deplorable a finals del segle XI.

2) *Redreçament i ampliació del patrimoni (f. s. XI-f. s. XIII)*. El comte Artau II del Pallars Sobirà i el seu germà el bisbe Ot d'Urgell foren els artífexs del redreçament espiritual i material del cenobi: en 1096 el subjectaren al monestir provençal de Sant Víctor de Marsella per tal que fos reformat —tot seguint un costum molt corrent a l'època que consistia en afiliar els monestirs catalans als grans cenobis occitans per tal de fer-hi triomfar la reforma gregoriana—

Sta. Maria de Gerri
planta publicada per Eduard Junyent a
Catalunya romànica. L'arquitectura del segle XII
(Montserrat 1976) pàg. 239

Els bons resultats no es van fer esperar; n'és una prova ben palpable la construcció d'una nova església conventual aixecada sota les odres d'un Ramon mestre, documentat a Gerri des del 1085 fins al 1121 —auxiliat en 1116 per un mestre Miró— i en 1140 per un Calb mestre. És l'actualment existent, consagrada en 1149 amb l'assistència de l'arquebisbe de Tarragona i de tot l'episcopat català.

Uns anys després el monestir obtenia del papa Alexandre III (1164) una altra butlla que confirmava els privilegis antics, la lliure elecció d'abat i la subjecció directa a la seu romana; hom establí que en senyal de subjecció pagaria al papa anualment una unça d'argent —quantitat que encara es pagava en 1264—. Aquesta butlla és interessant també perquè inventaria els béns que el monestir pallarès posseïa en aquella data, 40 esglésies, 4 castells, 10 viles, una seixantena llarga de masos, el bosc de Pentina, l'estany de Montcortès i diversos drets senyorials, a més dels monopolis (molins i pesqueries) de la ribera de Gerri, des d'Erboló a Collegats.

Esmentaré quines eren les esglésies que depenien de Gerri en aquell moment perquè crec poden interessar als Amics de l'Art Romànic, de cara a localitzar restes romàniques en els edificis —de vegades força alterats— de les esglésies parroquials i ermites de les poblacions i municipis respectius. En el Pla de Corts li pertanyien les esglésies de Sant Cebrià de Lleràs, Sant Pere de Pujol, Santa Eulàlia de Canals, Santa Maria de Cortscastell, Sant Martí de Montcortès, Sant Miquel de Calvera, Sant Romà de "Benui" (al terme de Montcortès), Sant Romà d'"Aquaputida" (prop Bellveí), Sant Joan de Bellveí, Sant Martí d'Envall, Sant Feliu de Montfrumit, Sant Esteve de "caput silve" (sufragànies de Bellveí), Santa Cecília d'Ancs, Sant Martí de "Chaos", (prop de Sellui així com les quatre següents: Sant Martí de Massana, Sant Andreu de Sellui, Santa Coloma de Sellui i Sant Pere de Sellui), Sant Fructuós de Balastui, Sant Esteve de Bretui, Sant Sadurní de Vilanova; Sant Joan i Sant Cristòfor de Peramea, Santa Eulàlia de Castellgermà. A més de l'església parroquial de Sant Feliu de Gerri li pertanyien les de la zona anomenada "sobre Gerri", és a dir, Sant Miquel de Bresca, Sant Martí de Seguís, Sant Romà d'Useu, Santa Maria de Sarroca, Santa Maria i Sant Sadurní de Cuberes; a més, Sant Pere de Pallars, Santa Maria de Bernui, Sant Martí d'Escart i Sant Martí de Cardós. A la conca de Tremp, finalment, hi posseïa Sant Joan de Palau, Sant Martí de Canals, Santa Maria de Coma, Sant Miquel de Cases, Sant Pere de Gavet, Sant Martí de Barcedana i Sant Privat prop Llimiana.

Tot això posa ben bé de relleu la importància espiritual de l'abadia de Gerri, que proveïa personalment aquestes esglésies, essent una espècie de petit bisbat independent. En reconeixement d'aquesta situació el rei Jaume I confirmà al monestir de Gerri en 1233 la possessió de la muntanya que s'aixeca a l'esquena del cenobi, amb tots els seus drets. I per la quantitat que va pagar al papa en els anys 1279-1280 en concepte de contribució per a ajudar a les croades (impost conegut amb el nom de dècima perquè era la desena part de les rendes netes que percebia anualment el monestir), sabem que era la comunitat monàstica més rica del bisbat d'Urgell, i el cinquè dels establiments religiosos del bisbat pel que feia a les seves rendes, només superat per la pròpia canònica catedral d'Urgell i les canòniques de Bellpuig, Àger i Solsona.

Els quatre mil cent sous de renda anual neta que percebia el cenobi pallarès li haurien permès, per exemple, comprar cada any gairebé tres mil porcs, o cent quaranta parcel·les de terra molt extenses, o quaranta un masos, o setze extenses vinyes, o deu viles petites, o proporcionar ausbergs per a quatre-cents homes, o bé calçar i vestir gairebé tres mil matrimonis.

És evident que la seva situació geogràfica —lloc de pas obligat cap al Pallars Jussà i també cap a l'Urgellet pel camí mil·lenari de Sort a la Seu—, el seu mercat setmanal (creat en 1221) i el monopoli del salí de Gerri, són factors que van influir decisivament en el seu ulterior desenvolupament i prosperitat. La seva posició privilegiada des del punt de vista econòmic li va permetre fer abundosos préstecs a la mateixa família comtal pallaresa i d'aquesta manera augmentà indirectament la seva influència social. Al costat d'això, però, trobem una organització interna del cenobi molt primitiva —encara en 1338 no hi havia una cambreria— que contrasta amb la ja esmentada empena econòmica, prou remarcable.

3) *Conflictes i crisi (f. s. XIII-s. XV)*. La crisi general que afectà les senyories rurals a mitjans del segle XIV va fer que la noblesa laica i eclesiàstica, s'arrapés desesperadament a les rendes procedents de l'exercici de la jurisdicció senyorial. Davant la minva de les rendes agràries, fins i tot intentaren de crear noves impositcions, però amb més freqüència intentaríen també prendre-les als veïns més afavorits, amb preferència les grans senyories eclesiàstiques immunes. Aquesta tendència general crearia una sèrie de violències i enfrontaments arreu, que a Gerri es detecten ja a finals del segle XIII i ocupen íntegrament les dues centúries següents, amb sovintejades intervencions de reis i papes com a àrbitres dels conflictes.

A finals del segle XIII havien sorgit discussions entre els abats de Gerri i els comtes pallaresos per raó de la jurisdicció criminal de la vila de Gerri. Els acords presos foren sempre bandejats per l'abat de Sant Víctor, fins que en 1368 hom promulgà un pariatge pel qual la jurisdicció senyorial de Gerri i Bresca seria exclusiva de l'abat, mentre que tots els altres llocs de l'abadiat —Cuberes, Sarroca, Sant Sebastià, Baén, Useu, Enseu i altres vilars i masos de sobre Gerri, així com els llocs d'Escart, Ancs, Envall, Canals i Sant Martí de Canals— amb les seves rendes, els tindrien ambdós senyors en comú i indivisament mitjançant oficials comuns que farien dues parts iguals de les rendes obtingudes als esmentats llocs.

Tot i que la vigència del pacte duraria gairebé seixanta anys, va constituir un niu de nous enfrontaments, la qual cosa va fer que l'abat signés unilateralment un nou pariatge amb el vescomte de Castellbò i comte de Foix, veí poderós, per tal de protegir-se contra les accions del de Pallars (1425).

La intervenció del rei Alfons IV el Magnànim, que no estava disposat a permetre l'augment del poder dels Foix dintre del Principat, ja prou perillós, va fer que hom s'emparés dels llocs que havien estat venuts al vescomte de Castellbò sense el consentiment reial —que en aquest cas concret feia costat al comte de Pallars també. Aquesta nova situació, amb les protestes enèrgiques de l'abat de Gerri i del comte de Foix, desencadenà una guerra entre ambdós comtes. Els ànims no es van apaivagar fins que, mort el comte de Foix (1436) i depositat l'abat de Gerri pel seu superior marsellès (1453) el papa introduí a Gerri els abats comendataris (1454). Aquests, en molts casos absents, només tenien interès en les rendes del benefici eclesiàstic i es preocuparen ben poc de les prerrogatives jurisdiccionals del seu càrrec, la qual cosa facilitaria el que hom arribés a una transacció pacífica que solucionés definitivament la qüestió. D'aquesta manera s'acabava al segle XV una fase important en la història del cenobi pallarés, que encara es mantindria fent la viu-viu fins a la desamortització dels béns eclesiàstics (1835), però això ja no ens interessa de moment.

En resum, podem dir que el monestir de Gerri va ser una entitat econòmica i social força important, centrada en l'explotació directa de la font salada de Gerri i en la participació que tenia en els drets senyorials dels comtes de Pallars així com en la pròpia senyoria jurisdiccional de l'abadiat.

En canvi va tenir poc relleu cultural i era força desorganitzat internament. Hom hi descobreix símptomes d'arcaisme i de retard en relació amb la franja litoral catalana, per exemple, que podem tipificar en el pes feixuc dels censos en espècie, la manca de censos en diner —aspecte aquest darrer que probablement el preservà dels efectes de la crisi del segle XIV que arruïnaren en canvi molts cenobis i famílies benestants que no van poder suportar la devaluació de la moneda, així com la pervivència massiva de donacions al segle XIII per raó de les especials circumstàncies dinàstiques del comtat de Pallars i la inseguretat general que se'n deriva.

Ignasi M. PUIG i FERRETÉ

Aquest article és un resum de la tesi de doctorat que l'autor ha presentat en guany al Departament d'Història Medieval de la Universitat Autònoma de Barcelona.